

наприкінці XVIII – на початку XIX ст., на території Слобожанщини виникла система органів виконання покарань у вигляді обмеження волі. Система включала губернські каральні установи – робочий будинок, а також мережу провінційних та повітових місць ув'язнення. Являючись структурним елементом державної системи управління, каральні установи виконували притаманні їм функції, в умовах завершення процесу централізації держави та станового поділу суспільства.

Відповідно до основних закономірностей розвитку російського карального законодавства, система каральних установ на Слобожанщині формувалася у тісному взаємозв'язку з органами державного управління. Мережа пенітенціарних закладів, що діяли на Слобожанщині, згідно із загальною практикою була пристосована для утримання місцевих злочинців та могла використовуватися для пересилання злочинців у віддалені регіони держави.

Прогресивні зміни в пенітенціарній галузі, запропоновані кн. О. Куракіним, на початку XIX ст. знайшли підтримку у представників вищих органів державного управління. У повітових містах Слобожанщини була побудована мережа пенітенціарних установ, повітових острогів у діяльності яких виявлялися нові, гуманніші тенденції. З'явилися та набули поширення в процесі пенітенціарної практики основні принципи виконання покарань, пов'язані із поділом злочинців під час їх утримання за статевою та віковою ознаками. Набуло поширення розуміння необхідності виправного впливу при здійсненні покарання.

Таким чином, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у губернії відбувався процес формування системи органів виконання покарань, в основу діяльності яких був покладений принцип корегуючого обмеження особистої волі злочинця. Цей процес виглядав багатоманітним, але гостро необхідним, виходячи із загальних потреб державного будівництва.

1. Багалеї Д.І., Миллер Д.П. *История города Харькова за 250 лет его существования: В 2 т. – Х., 1993. – Т. 1.*
2. Антонов А.Л., Маслийчук В.Л., Парамонов А.Ф. *История Харьковского городского самоуправления. 1654–1917 гг. – Х., 2004.*
3. Лейбфрейд А.Ю., Ю.Ю. Полякова *Харьков от крепости до столицы. – Х., 2001.*
4. Мачулин Л.И. *История тюремного Харькова (1668–1917 гг.). – Х., 2005.*
5. *Описи Харьковського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упор. В. Пірко, О. Гуржій; редкол.: П. Сохань (відп. ред.) та ін. – К., 1991.*
6. Посохов С.И., Ярмыш А.Н. *Губернаторы и генерал-губернаторы. – Х., 1996.*
7. *Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. Радюв, І. Резник: В 2 ч. – К., 1998.*
8. *Рогов В.А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV–XVIII веков. – М., 1995.*
9. *Аладина Л.С. Уголовно-исполнительная политика Российского государства (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.): Автореф. дис. ... канд. юр. наук. – М., 2003.*
10. *Детков М.Г. Исполнение наказания в дореволюционной России: организационно-правовые аспекты становления и развития системы исполнения наказания в виде лишения свободы: Учеб. пособ. – М., 1990.*
11. *Лисин А.Г., Петренко Н.И., Яковлева Е.И. Тюремная система Российского государства в XVIII – начале XX вв.: Учеб. пос. – М., 1996.*
12. *Рассказов Л.П., Упоров И.А. Тюремные инструкции в Российской Империи: Учеб. пос. – Краснодар, 1999.*
13. *Рассказов Л., Упоров И., Белозеров А. Тюремные заклю-*

ченные в XVIII веке // Преступление и наказание. – 2001. – № 8.

14. *Неалов О.П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): Дис. ... канд. юр. наук. – Х., 2003.*
15. *Россіхін В.В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): Автореф. дис. ... канд. юр. наук. – Х., 2005.*
16. *Григорьев О.М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст.: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній): Автореф. дис. ... канд. юр. наук. – К., 2007.*
17. *Ягунов Д.В. Державне управління пенітенціарною системою України: історія, сучасність, перспективи. – Одеса, 2005.*
18. *Держархів Харківської обл. – Ф. 4. – Оп. 2. – Спр. 161.*
19. *Держархів Харківської обл. – Ф. 7. – Оп. 4. – Спр. 32.*
20. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 16. – Спр. 196.*
21. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 13. – Спр. 286.*
22. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 22. – Спр. 859.*
23. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 38. – Спр. 56.*
24. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 38. – Спр. 243.*
25. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 38. – Спр. 244.*
26. *Держархів Харківської обл. – Ф. 3. – Оп. 38. – Спр. 295.*
27. *Полное собрание законов Российской империи. – I собр. – Т. 35. – № 27616.*
28. *Держархів Харківської обл. – Ф. 4. – Оп. 35. – Спр. 150.*

Krawchenko R.I. The district jails in the Kharkiv province in the end of 18th – the beginning of the 19th century. In the article has been discovered the process of the formation and activity of the region punitive institutions in Slobidska Ukraine in the end of 18th – the beginning of the 19th century. The characteristic features of the creation and functioning of the district punitive institutions have been studied. Also has been analyzed the legislative basis of functioning and the role of the district institutions in the process of the punitive system formation in the Kharkiv region.

Key words: jails, prisoners, the Kharkiv province, penalty, punitive system

Ф. Т. Хададова

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЖИТОМИРСЬКОГО МІСЬКОГО МАГІСТРАТУ (кінець XVIII – 40-і рр. XIX ст.)

У статті розглянуто основні напрями діяльності Житомирського міського магістрату, його взаємодію з поліцією, сирітським судом і органами губернського правління.

Ключові слова: магістрат, функції магістрату, податки, рекрутський набір, сирітські суди

Історія самоврядування окремих місцевостей України займає одне з чільних місць у сучасній історичній науці. Саме тому актуальним є вивчення досвіду самоврядної адміністративної, фінансової та інших сторін діяльності магістратів, що довгий час були основою самоуправління міст. Метою цього дослідження є характеристика основних напрямів діяльності Житомирського міського магістрату та його взаємодії з центральними органами управління. У статті вирішуються наступні завдання: розглядаються основні функції Житомирського міського магістрату та способи їх втілення; аналізуються труднощі, що виникали на шляху реалізації основних завдань магістрату та правові основи його діяльності.

Житомирський міський магістрат довгий час залишався єдиним органом адміністративного управління в Житомирі, тому мав досить широке коло повноважень. До основних функцій Житомирського міського магістрату належали: збір податків; ведення міського господарства; розгляд судових справ; обов'язки нотаріальної установи; утримання та контроль за міською

поліцією; протипожежна безпека в місті; рекрутські набори; розподіл ремісників за цехами.

До одного з найважливіших напрямів діяльності Житомирського міського магістрату належав збір податків з населення. Як правило, він здійснювався під контролем, обраних магістратом від міщанського та купецького товариств, делегатів, до яких прислужувався представник дворянської громади. Важливість цієї функції магістрату для керівництва Волинської губ. стала очевидною в 1819 р., коли, через несвоєчасне обрання Житомирським магістратом делегатів для збору податків, гроші від міста вчасно не надійшли до губернського правління, що зумовило невдоволення останнього та безліч бюрократичної писанини. Втім, зрештою, делегати були обрані, необхідні податки стягнуто з жителів міста і всі необхідні податки виплачено керівництву губернії [1, 1–5].

Для прикладу, податкова ситуація в місті та його околицях упродовж 1820 р. виглядала наступним чином: з міщан-християн у місті та повіті (1411 осіб по 2,44 руб.) – 3442,84 руб.; з міщан-євреїв (9118 осіб по 2,44 руб.) – 22247,92 руб.; з купців християн і євреїв від капіталу 586205 руб. (по півкопійки з руб.) – 2931,2 руб. [2, 14]. З цих коштів на утримання магістрату пішли біля 4 тис. руб., зокрема:

- 1) на утримання секретаря та канцелярських служителів, чиновнику який знаходився при канцелярії цивільного губернатора, та двом сторожам за рік – 3000 руб.;
- 2) трьом десяцьким, які знаходилися на службі при магістраті – 420 руб. асигнаціями;
- 3) за ремонт у кам'яному магістратському будинку – 25 руб. сріблом.

Решта коштів були витрачені магістратом на потреби міста й органів, що перебували під його юрисдикцією, в тому числі:

- 1) на ремонт двох міських будинків, які займала поліція – 125 руб.;
- 2) за оренду будинку, який займала 1-ша пожежна частина – 300 руб. асигнаціями;
- 3) на освітлення жандармської стайні – 102 руб.;
- 4) на ремонт двох міських будинків, де утримували арештантів – 3782 руб.;
- 5) на прикрашання міста прапорами, під час приїзду імператора – 21 руб. сріблом;
- 6) на побудову нового харчового ряду – 850 руб. [3, 48–49].

Таким чином, сума податків, що збиралася з міста і околиць, тільки на перший погляд здавалася значною, проте, більшість її витрачалася на утримання самого міста та необхідних для його нормального існування установ.

Окрему, досить важливу частину повинностей міста, що залежали від магістрату, складав рекрутський набір та задоволення всіляких воїнських потреб, а також утримання та перевезення арештантів. Наприклад, для спорядження кожного рекрута місто витрачало 65 руб. на одяг і 12 руб. 63 коп. на провіант [4, 4–8]. Також у цій сфері магістрат контролював виконання таких повинностей як:

- 1) надання людей для супроводу арештантів з міста;
- 2) спорядження підвод для арештантів;
- 3) надання супроводу військовим арештантам і підвод для них;
- 4) передача транспорту для переправки рекрутських партій;
- 5) виділення підвод під провіант;
- 6) надання засобів пересування офіцерам, що пересуваються за відкритими листами, а також для дружин солдатів, які переїжджають до чоловіків;

- 7) перевезення з госпітально в госпіталь хворих [5, 9].

На підставі цього матеріалу можна зробити висновки про основні обов'язки Житомирського міського магістрату. Отже до них відносилися:

- 1) збір на утримання пошти та різних військових витрат;
- 2) віддача рекрутів по набору;
- 3) утримання поліції;
- 4) утримання різноманітних комісій та канцелярії губернського правління.

Важливою для підтримки порядку в місті була поліція, яка знаходилася на утриманні магістрату. Міська поліція мала наглядати за виконанням будівельних кодексів, підтримувати належні санітарні умови і боротися з пожежами. Останнє, до речі, вдавалось їй доволі погано: у Житомирі періодично ставались досить великі, як для масштабів міста, пожежі [6, 15]. Причиною була недостатня мобільність бригад і переважання дерев'яних споруд у місті.

Житомирський магістрат, за встановленою традицією, виконував також функції нотаріальної установи. Він санкціонував договори про купівлю або продаж рухомого і нерухомого майна, заповіти, розписки, тощо. Подібні угоди, зазвичай, у місті оформлювалися в обов'язковій присутності хоча б одного бурмістра і двох ратманів. Найчастіше в Житомирі реєструвалися купчі та боргові розписки.

До юрисдикції магістрату також належала видача паспортів та прийняття іноземних підданих до житомирського міщанського товариства, а також затвердження відкриття в Житомирі цехів різного спрямування. Наприклад, 1807 р. у місті було відкрито одразу два цехи, зокрема пекарський [7, 3].

Міський магістрат займався видачею паспортів, а отже і ревізіями, тобто, переписами населення – представників громад усіх суспільних станів. До помилки, під час таких ревізій, Волинська казенна палата ставилась досить прискіпливо. Наприклад, у Житомирському архіві є окрема справа, присвячена одній незначній помилці у веденні ревізії 1816 р. по м. Бердичеву. Її суть полягала в тому, що житель Бердичева А. бер Кальманович Криворука не отримав паспорту, оскільки був пропущений ревізією, оскільки не значився в кагалі. Саме тому Волинська казенна палата видала наказ до Житомирського міського магістрату вчинити розслідування, з якої причини ревізія пропустила Криворуку. Винними визнано було відповідальних за ревізію представників кагалу, а потерпілому компенсовано шкоду [8].

Окрему увагу варто приділити магістрату як судовій інстанції. Щодо роботи судових інстанцій на Волині загалом, то від початку вона була незадовільною. Все діловодство до 1837 р. велося двома мовами – російською і польською, що зумовлювало певні труднощі, зокрема для російських чиновників. У судах Волинської губ. накопичилося багато невіршених справ, а після її входження до складу Росії, судові засідання тут не проводилися декілька місяців. З 1837 р. судові функції складала основу діяльності магістрату, а його адміністративно-господарчі повноваження перебрала міська дума [9, 182]. Магістратський суд виступав як становий орган судочинства для міщан. Показово, що справи, які стосувалися магістрату, за російським законодавством, розглядав він сам. Рішення магістрату можна було оскаржити через тиждень, але для цього треба було сплатити мито 25 руб. і дати розписку, що скаргу позивач вважає правомірною, а якщо виявлялось прогигежене – гроші йшли на користь магістрату. Оскарження не приймалось, якщо ціна справи була меншою 25 руб., а для малозабезпечених, які підтвердили свою бідність,

справи розглядалися безкоштовно. Показово, що міський уряд зобов'язаний був не затягувати хід судових справ, особливо, якщо вони були пов'язані з перебуванням підсудного у в'язниці. Наприклад, якщо довели, що така справа три строки засідань залишалась без рішення, то члени магістрату позбавлялися річної платні, на користь потерпілого, його спадкоємців або міських шкіл.

В апеляційному відношенні магістрати були підвідомчі головному суду, а з 1831 р. палатам кримінального та цивільного судів. Того ж року указом Миколи I було скасоване Магдебурзьке право в усій Україні, крім Києва, де воно зберігалось до 1835 р.

При Житомирському магістраті існував також становий опікунський орган для купецьких та міщанських вдів і малолітніх сиріт – сирітський суд. Його завданням було збереження власності у тому випадку, якщо нею володіли вдови, малолітні або особи «проматы-вающие состояние». Над такими власниками призначались опікуни, які управляли майном, за 5% з його прибутків. У сирітських судах засідали Міський Голова і два члени магістрату. До обов'язків першого входило повідомлення про вдов та малолітніх дітей, позбавлених опіки, хоча самостійно магістрат не втручався у справи, лише за проханням вдов, повідомленням голови, близьких родичів чи свояків. Призначаючи опікунів майна, суд приписував, щоб вони, за присутності секретаря міського магістрату та двох сторонніх свідків, зробили перепис всього спадку. Також до функцій цього органу входила постійна перевірка умов життя підопічного та стан його майна, про що опікун періодично звітував сирітському суду [10, 262–263]. Існували також категорії осіб, яких призначати опікунами категорично заборонялося:

- 1) ті, хто витратив власне майно, або, отримавши масток, сам не зумів ним вдало розпорядитися;
- 2) банкрути купці або міщани;
- 3) судимі або ті, хто «в явных и гласных пороках находится»;
- 4) ті, хто мав сварки з батьками дитини;
- 5) особу, «чьи суровые поступки известны магистрату».

Так само рішення сирітського суду можна було оскаржити, а затягування магістратом таких справ каралося [11, 122].

Згідно з указом Державної Ради від 9 жовтня 1837 р. «О преобразовании городского управления в городах Каменец-Подольский, Житомир и Балта» була створена міська дума, до якої перейшли основні адміністративні функції магістрату. Свою діяльність вона розпочала 20 липня 1838 р. Після відкриття думи, магістрат діяв ще деякий час. Посада президента була скасована, а її функції перебрати на себе два бурмістри [12, 26].

1840 р. скасовано чинність Литовського статуту у Волинській губ., натомість неї поширена дія російських законів. Тепер остаточно була регламентована виняткові російська мова діловодства, всі судові справи мали вирішуватися, згідно російського законодавства [13, 443]. «Положение о преобразовании судебной части в губернском городе Житомире» від 18 вересня 1849 р. остаточно ліквідувало магістрат, передавши розгляд усіх цивільних і кримінальних справ до компетенції повітового суду.

Отже, до основних функцій Житомирського міського магістрату входили: збір податків, ведення міського господарства, розгляд судових справ, обов'язки нотаріальної установи, утримання та контроль за міською поліцією, протипожежна безпека у місті, рекрутські набори, розподіл ремісників за цехами. Основною і найважливішою для губернського правління безперечно

була функція збирання податків, які, втім, хоч і давали прибуток, проте, не перекривали видатки міста. Основні грошові надходження витрачались на утримання магістрату, поліції, рекрутські набори. Значну роль у діяльності магістрату відігравали також його судові та нотаріальні повноваження, а також опікунського станового органу.

1. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 96.
2. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 112.
3. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 114.
4. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 40.
5. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 33.
6. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 96.
7. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 23.
8. Держархів Житомирської обл., ф. 3, оп.1 спр. 81.
9. Козут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. – К., 1996.
10. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – Собр. I. – СПб., 1830 – Т. XX.
11. Ерошкин И.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1983.
12. Прищепя О.П., Леонова Л.А. Міське самоврядування Дубно в умовах інкорпорації Волині до складу царської Росії: реорганізація функцій // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років: Мат. Міжн. наук. конф. – Б. м., 2007.
13. ПСЗ. – Собр. I. – СПб., 1830. – Т. XIX.

Hadadova F.Ö. The main activities of Zhytomyr City Magistrate (the end of the XVIII – the 40th of the XIX century.) In the article are examined the main directions of the Zhytomyr city magistrate activities, its interaction with the police the orphan court and the provincial government.

Key words: council, council functions, taxes, conscription, orphans' courts

О. В. Черемісін

КУЛЬТУРА УПРАВЛІННЯ МІСТАМИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті аналізується культура управління південноукраїнськими містами в кінці XVIII – на початку XX ст. Звертається увага на головні принципи муніципального управління, громадські ініціативи, адміністративну опіку. Характеризується еволюційність розвитку культури управління південноукраїнськими містами та системи муніципального управління. Зроблені висновки щодо особливостей управління південноукраїнським регіоном.

Ключові слова: міське самоврядування, муніципалітет, культура управління, Південна Україна

Головним завданням сучасного українського державотворення є радикальна зміна системи державного управління, що потребує проведення широкомасштабних реформ, основна мета яких полягає у перетворенні існуючої адміністративної системи на один із визначальних чинників прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. Українське суспільство, забезпечуючи ефективну організацію виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях управління, формуючи сучасну систему місцевого самоврядування, не може не враховувати як новітній світовий досвід державотворення, так і історичний, що дає змогу вивчати й аналізувати процес становлення Української держави. Українські відносини минулих епох не зникають безслідно, вони продовжують функціонувати в нових суспільних відносинах як успадковані управлінська культура, технологія управління, свідомість людей, суб'єктивні права та обов'язки, законність, існуючий правовий порядок тощо.

Дореволюційна історіографія з проблеми міського самоврядування досить чисельна. Незважаючи на те, що низка праць (Д. Горловський [1], А. Комарницький [2], Ю. Гессен [3], Г. Ге [4] та ін.) має публіцистичний характер, більшість із них містить широкій матеріал